

Самойлович Л.В.

ПОРІВНЯЛЬНО-ЗІСТАВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ФОЛЬКЛОРНИХ ПРАЦЯХ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Питання удосконалення практичних засад укладання перекладних фразеологічних словників української і російської мов перебуває в полі зору наших мовознавців не одне десятиліття. За цей час було укладено низку фразеографічних праць, присвячених цій проблематиці, а саме: В. Підмогильного та Є. Плужника (1926), І. Вирган і М. Пилинської (1958-1971), Л.С. Осовецької і К.М. Сільвестрової (1964), К.Т. Баранцева (1969), І.С. Олійника і М.М. Сидоренка (1971; 1991), В.І. Гавриця і О.П. Пророченко (1981). В.І. Лавера й І.В. Зиканя (1983), Ю.Ф. Прадіда (1994). Проте необхідно зауважити, що ще в ХІХ ст. було започатковано контрастивне вивчення української фразеології у зіставленні з іншими слов'янськими мовами.

Перша в історії української фразеографії спроба порівняльної характеристики ФО була зроблена О.П. Павловським та згодом М.В. Закревським. Автори в багатьох словникових статтях (понад двадцять реєстрових одиниць та близько тридцяти реєстрових одиниць) порівнюють українські та російські ФО з тотожним фразеологічним значенням або з експресивно-смісловими відтінками значень[1]: *Бибехи одбыть. Сили укоротить* [Павл., с. 78]; *Бісыка пускать. Кури стройть* [Павл., с. 78]; *Глузду одбыть. Силы, ума, памяти лишить* [Павл., с. 79]; *Зомьять на кабаку. Вь пыль истереть; Сделать ни на што* [Павл., с. 80]; *Ляпаса, ляца у пыку дать. Оплеуху дать* [Павл., с. 81]; *Облизня поймать. Грибь съесть* [Павл., с. 83]; *Убрать у шоры. Обакулить; вь чо чортовы лапти обушь* [Павл., с. 84]; *Хвоста вкрутятъ. Убавить форсу* [Павл., с. 84]; *Цыбулку, дулю, фыкгу дать підь нись. Кукишь показать.* [Павл., с. 85] *Бій бриндзю вь дираву діжку (Переливать изъ пустаго вь порожнее)* [Закр., с. 144]; *Дешева рыбка, дешева (погана) юшка (По Сеньке шапка)* [Закр., с. 157]; *И конычи у воду (Русск.: И дело вь шляпе)* [Закр., с. 168]; *Наварили киселя (Заварили каши)* [Закр., с. 180]; *Розъехавсь, якъ верша. (Лясы роспустиль)* [Закр., с. 202]; *Попавь, якъ вь ярмо борозенный (Какъ курь во щи)* [Закр., с. 197]. На відміну від сучасних словників, де значна кількість ФО двох мов має однаковий компонентний склад, у збірках він різний.

У сучасних перекладних фразеологічних словниках більшість із цих ФО не зафіксовано. А ті ФО, які подаються, тотожні і за значенням, і за компонентним складом: *Залить за шкуру сала. Задать перцу* [Павл., с. 80] – *Залити за шкуру сала; залить за шкуру сала* [УР і РУФС, с. 67], *Задати перцю; задать перца.* [УР і РУФС, с. 65]; *Видно зь заду що Пархимъ. Видно сову по полету* [Павл., с. 79] – *Видно сову по польоту; видать птицу по полёту* [УР і РУФС, с. 29]; *Валяецьця якъ почка вь салі. Какъ сыр вь масле* [Павл., с. 78] – *Як сир у маслі купається; как сыр в масле катается* [УР і РУФС, с. 225]; *Ні швецъ ні мнецъ. Ни то ни сіо* [Павл., с. 82] – *Ні швецъ, ні жнецъ, ні на дуду грець; ни швец, ни жнец ни в дудку игрец* [УР і РУФС, с. 130], *Ні те ні се; ни то ни се* [УР і РУФС, с. 129]. У сучасному українсько-російському та російсько-українському фразеологічному словнику виявлено незначну кількість однакових словникових статей: *Далеко куцоуму до зайця (Далеко кулику до Петрова дня)* [Закр., с. 155] – *Далеко куцоуму до зайця; далеко кулику до Петрова дня* [УР і РУФС, с. 48]; *На всі заставки (Во всю Ивановскую)* [Закр., с. 180] – *На всі заставки; во всю ивановскую* [УР і РУФС, с. 108]; *Не стала шкура за виправку (за вычинку) (Русск. Овчинка не стоит выделки)* [Закр., с. 189] – *Шкура вичинки не вартя; овчинка выделки не стоит* [УР і РУФС, с. 214]; *Перейшовь вже сквозь сито и решето (Прошелъ сквозь огонь и воду)* [Закр., с. 195] – *Пройшов крізь сито і решето; прошёл сквозь огонь и воду* [УР і РУФС, с. 23]; *Хвоста вкоротити (або): Хвоста вкрутивь (Сбитъ спесь)* [Закр., с. 215] – *Укрутити хвоста; сбить спесь* [УР і РУФС, с. 196]; *Шукай вітра вь полі. Поминай как звали* [Закр., с. 223] – *Шукай вітра в полі; поминай как звали* [УР і РУФС, с. 215].

М.В. Закревський наводить такі реєстрові одиниці, які ввійшли до збірки О.П. Павловського. Деякі з них відрізняються лексичним складом або фонетичними змінами: *Валяецьця якъ почка вь салі. Какъ сыр вь масле* [Павл., с. 78] – *Валяється, якъ почка вь салі. Как сыр вь масле* [Закр., с. 146]; *Видно зь заду що Пархимъ. Видно сову по полету* [Павл., с. 79] – *Видно ззаду, що Пархимъ. (Видна птица по полету). Видно пана по походці* [Закр., с. 147]; *Олію выдавуть. Сокъ съ кого выжась* [Павл., с. 83] – *Олію зь нєго выдавивь. Сокъ выжаль* [Закр., с. 193]. До ФО *Хвоста вкрутитъ* упорядники підбирають різні за компонентним складом ФО *Убавить форсу* (О.П. Павловський) [Павл., с. 84] і *Сбитъ спесь* (М.В. Закревський) [Закр., с. 215].

Незважаючи на те, що з ФО у різні періоди часу відбуваються певні зміни, низка як українських так і російських ФО своє значення і компонентний склад зберігають тривалий час. Не змінилися досі аналоги російських ФО при перекладі з української мови, які були встановлені ще в І половині ХІХ ст. Відомо, що добір до українських чи російських ФО часто викликає труднощі, а тенденція дослівного перекладу є не завжди виправданою, тому даремно ще в минулому столітті автори збірок уникали перекладу з аналогічним компонентним складом і структурою. Таким чином, можемо стверджувати, що здійснена перша спроба укладання короткого українсько-російського фразеологічного словника.

Зауважимо, що в “Галицько-руських народних приповідках” І.Я. Франка виявлено поодинокі факти порівняння українських ФО з російськими чи білоруськими: *Иде, як слимак (Наг.) Пор. Росийське: Улита едетъ, когда то будетъ; Le Roux de l. I, 115* [Фр., III, с. 113]; *Ні богу свѣчка, ні дїдкови огарок. Пор білор. Ни богу свѣчка, ни чорту дуда (Нос. с. 381)* [Фр., I, с. 83]. Така порівняльна характеристика подається лише зрідка, проте упорядник збірки часто посилається на праці східнослов'янських фольклористів В.І. Да-

ля, П.К. Сімоні, І.І. Носовича, М.А. Дикарева, М. Номиса, М.Ф. Комарова: *Сидит, як квочка на яйцях (Льв.)... курка...(Наг.)... Сидить уперто на однім місці, хоч йому не вигідно. Пор. Нос. ст. 439; Даль II. с. 619...* [Фр., III, с. 89]; *То не близький світ (Наг.). То далека дорога. Пор. Дик. 530* [Фр., III, с. 75]. Збірка І.Я. Франка, на відміну від збірок О.П. Павловського та М.В. Закревського, у плані порівняльної характеристики викликає менше наукового інтересу, бо подає мізерну кількість порівняльного фразеологічного матеріалу.

Як уже зазначалося, першою в історії української фразеографії працею зіставного плану стала збірка М.В. Закревського, який, володіючи кількома мовами, у багатьох словникових статтях зіставляє українські ФО з польськими, німецькими, латинськими тощо. Аналіз зафіксованого в збірці фразеологічного матеріалу показує, що найчисленнішими виявляються зіставлення з польськими ФО (близько сорока реєстрових одиниць). Чимало ФО, поданих М.В. Закревським, має не тільки аналогічне фразеологічне значення, а й однаковий компонентний склад і структуру. Автор використовує принцип перекладу, при якому українські ФО збігаються з одиницями вихідної мови за змістом, лексичним складом і синтаксичною структурою. М. Чурак називає їх “повними, або абсолютними еквівалентами” [4]: *А ни до рады, а ни до звады. Ani do rady, ani do zwady* [Закр., с. 142]; *Змішавъ, якъ горохъ зъ капустаю. Pomieszac so jak groch z kapustą* [Закр., с. 166]; *На злодію шапка горить. Na złodzieju czapka gore* [Закр., с. 181]; *Поправився зъ печи на лобъ. Poprawił sobie z pieca na łeb* [Закр., с. 197]; *Треба якъ п'ятого колеса до воза. Potrzebnyś ty, jak piąte koło u wozu, (albo): jak psu piątą nogą* [Закр., с. 211]; *Губа в него, якъ халява. Gęba u niego jak cholewa* [Закр., с. 154]; *Такъ дбае, якъ песь о п'яту ногу. Г. Tyle dbam o to, jak pies o piątą nogę* [Закр., с. 208].

Іншу групу словникових статей утворюють ті ФО, у яких при зіставленні виявлено незначні відмінності в компонентному складі чи структурі. Таким чином, виділяємо ФО, відмінність між якими полягає у вираженні різних форм варіантності:

а) лексичний тип, що виникає внаслідок заміни одного компонента іншим: *Крутиться, якъ поселений вьюнъ. Kręci sie, jak posolony piskoż* [Закр., с. 174]; *Жебы вовкъ бувъ сытый и баранъ целый. Г. Zeby i wilk był syły, i owca cała* [Закр., с. 162]; *Наскочила коса на камень. Trafila kosa na kamien* [Закр., с. 182]; *Прилипъ, якъ п'яний до тыну (плота). Trzyma się jak pijanę plota* [Закр., с. 199]; *Сидить якъ на ножках. Siedzę, jak na szydłach...* [Закр., с. 204];

б) конструктивний тип, що утворюється при наявності відмінностей у структурному відношенні ФО: *Влізъ межи молотъ и ковадло. Między młotem a kowadłem* [Закр., с. 147]; *Панъ на всю губу. Pan całą gębą* [Закр., с. 194]; *Примивъ бы вь ложці втопивъ. W łyszce wody by go rad utopił* [Закр., с. 200]; *Тримай языкъ за зубами. Język trzymac za zębami* [Закр., с. 211]. При такій варіантності нерідко відбувається зміна в компонентному складі. У ФО української та польської мов може вживатися неоднакова кількість компонентів, хоч їх значення залишається незмінним. Отже, маємо приклади лексико-конструктивної варіантності ФО: *У ёго нема девятои клепки вь голови. Piątey klepki mi braknie* [Закр., с. 213].

Серед українсько-польських словникових статей лише незначна кількість таких, які мають нетотожний за структурою та компонентним складом переклад і характеризуються лише аналогічним фразеологічним значенням. Такі ФО, які збігаються за змістом, але відрізняються лексичним складом і граматичною структурою, називають “еквівалентами-синонімами” [4]: *Байки (Баглаи) бити. Bąki strzelac* [Закр., с. 143]; *Бувъ вь буваличахъ. Był dawniey piwniczum, a teraz niczum* [Закр., с. 145]; *Изъ огня да вь поломья. Z deszczu pod rynne* [Закр., с. 168].

Таким чином, перші кроки до створення українсько-польського фразеологічного словника були зроблені ще в середині XIX ст. М.В. Закревським. Не знайшлося в цій справі послідовників ученого-фольклориста, бо досі серед фразеографічної спадщини українського мовознавства немає такої праці.

М.В. Закревський низку ФО зіставляє також з німецькими (понад двадцять реєстрових одиниць), які у збірці надруковані готичним шрифтом. Із технічних причин приклади подаються сучасною графікою. При зіставленні зрідка фіксуються ФО з ідентичним компонентним складом та відтінками значень. Як уже згадувалося, це абсолютні еквіваленти: *Ни рыба, ни мясо. Weder Fisch, noch Fleisch* [Закр., с. 191]; *Вь мутной воде рыбу ловити. Im trüben Wasser fischen* [Закр., с. 151]; *Золоти горы обіцае. Verspricht goldene Berge* [Закр., с. 166]; *Правда очи коле. Die Wahrheit sticht ins Auge* [Закр., с. 199].

Зафіксовані автором відповідники з німецької мови в деяких випадках збігаються в компонентному складі з уживаними в російській мові ФО. Вони в українській та німецькій мовах з однаковим фразеологічним значенням але різним компонентним складом. Їх називаємо еквівалентами-синонімами: *Товче воду у ступи. Wasser mit dem Siebe tragen* [Закр., с. 210]; *Трафивъ зъ дощу пѡдъ стпиху. Aus dem Regen unter die Taufe* [Закр., с. 211]; *Ни вь сихъ, ни вь тыхъ. Nicht dies, nicht jenes* [Закр., с. 191]. Проте в російській мові ці ФО тотожні з німецькими: *носить воду в решете; из дождя под ливень; ни то, ни это*. Ціла низка словникових статей містить переклад, відмінний від українських ФО у компонентному складі, виражений стійкими сполученнями слів, уживаними в німецькій мові: *Ни складу, ни ладу. Nicht gehauen, nicht gestochen* [Закр., с. 191]; *Жебы вовкъ бувъ сытый и баранъ цілый. Leben und leben lassen* [Закр., с. 162]; *Замкнувъ вовка межи вовци. Den Bock zum Cärtner machen* [Закр., с. 164]; *На всі заставки. Es geht los* [Закр., с. 180]; *Иде якъ коза до воза. Er geht so gern, wie den Dieb an den Calden* [Закр., с. 189]; *Сидить, якъ у Бога за дверми (за пазухою). Er lebt, wie der Herr in Frankreich* [Закр., с. 204]; *Уміє вонъ зъ чорного біле зробити. Er versteht X für U zu machen* [Закр., с. 213].

Крім польських і німецьких ФО, М.В. Закревський фіксує також латинські. Їх у реєстр словника

входить значно менше: *A ni такъ, а ни сякъ. Vel ajas, vel negas* [Закр., с. 142]; *Такийъ жвавий, якъ бы зъ ока выпавъ. Non plus ultra* [Закр., с. 208]; *Смотри коньяя кожній справі. Respice finem* [Закр., с. 205]; *Правда очи коле. Veritas odium patrit* [Закр., с. 199]. Українські та латинські ФО співвідносяться лише за значенням і характеризуються значними відмінностями в структурі й компонентному складі. Вислів *Усі вони однимъ миромъ мазани. Homo sum, humani nihil, a me alienum puto (Terent.)* [Закр., с. 214] з дослівним перекладом *я – людина, і ніщо людське мені не чуже* в Теренція вживається щодо людини, яка втручається зі своїми порадами в чужі справи, зараз це стійке сполучення слів використовується для підтвердження широти чи глибини інтересів, причетності до всього людського, або ж у значенні “не застрахований від помилок і слабкостей” [2]. В одній із словникових статей зафіксовано ФО *Не стала шкура за виправку (за вычинку)*, до якої дібрано аналог французькою мовою *Le jeu ne valait pas la chandelle* [Закр., с. 189], що українською мовою передається відомим висловом *гра не варта свічок*.

Іноді словникові статті в збірці є багатомовними. У них автор зіставляє ФО трьох мов: української, польської та німецької. Деякі ФО тотожні як за значенням, так і за компонентним складом: *Въ мутной воді рыбу ловити – W mętney wodzie rybu lowic – Im trüben Wasser fischen* [Закр., с. 151]; *Жебы вовкъ бувъ сытый и баранъ цілый. Г. – Zeby i wilk był syty, i owca cala – Leben und leben lassen* [Закр., с. 162]; *Иде, якъ коза до воза – Idzie iąk koza do woza, albo do rzeźnika – Er geht so gern wie den Dieb an den Calden* [Закр., с. 189]; *Трафивъ зъ дощю подъ стріху – Z deszczu pod rynnę – Aus dem Regen unter die Taufe* [Закр., с. 211].

Як уже зазначалося, І.Я. Франко у своїй збірці зіставляє українські з ФО інших мов. При цьому він використовував досвід учених з різних країн Європи (К. Вандера, С. Адальберга, Ф. Бжозовського, І.І. Носовича, Ф.-Л. Челаковського, В.І. Даля, А. Затурецького, Е. Мука). У деяких словникових статтях І.Я. Франко посилається на їхні лексикографічні праці, де вжито аналогічні ФО: *Бојут сі тїни своєї. Знач. чо-гось зовсім не страшиного, або якоїсь видуманої небезпеки. Пор. Zatur IV, 214; Wand. I, 1279 (Furchten 74, 83)* [Фр., I, с. 113]; *Летють як мухи до меду (Наг.). На шось ласе або добре. Пор. Adalb. Mucha, 2, Wand. I, Fliege 46.* [Фр., II, с. 420]; *Ні слуху, ні диху (Кобилов.). Не чути про когось ніякої відомості. Пор. Schlei. 182, Brzoz. Slych; Adlab. Slych1; Нос. 385; Даль II, 72, 360* [Фр., III, с. 114]. Безперечно, подання зіставної характеристики ФО, вказуючи до того ж ще й іншомовні, зайняло би багато місця і вимагало б окремого дослідження, тому І.Я. Франко обмежується лише посиланнями. Основний матеріал для посилань він почерпнув із п'ятитомного видання К. Вандера, у якому “обік німецьких надруковано масу аналогічних приповідок французьких, італійських, шведських, данських, чеських, польських, хорватських, та мадярських у оригіналах, російських та орієнтальних у перекладах” [Фр., I, с. 20].

Зрідка при зіставленні українських ФО з тотожними, взятими з інших мов, І.Я. Франко все ж наводить відповідники з багатьох слов'янських та неслов'янських мов. Як і в збірці М.В. Закревського, частотними виявляються паралелі між українськими та польськими ФО. Автор використовує різні принципи перекладу: *То це нів біди... нів біди лиха – Пор. польське: Jeszcze to poł biedy (Adalb. Bieda. 50)* [Фр., I, с. 50]; *Боки му вилатав – Пор. польське: Wysmarował mi boki (Adalb. Voku.)* [Фр., I, с. 55]; *Боки му ся злипають – Пор. Польське: Bok boku siega (Adalb. Bok 2)* [Фр., I, с. 55]; *Багатий, як Жид пархами – Те саме у поляків: Bogaty jak żyd w parch., Kolb III, 197* [Фр., I, с. 91]; *Наївся шилом борцу – У Поляків Szydłem barszczu nie jedzą (Adalb. Borszcz 11)* [Фр., I, с. 112]; *Абишут дістав – Пор. польське: Dostał abszud niemiecki (Adlab. Niemiec, 6)* [Фр., I, с. 1]; *Вилізло шило з мішка – Пор. польське: Wyszły szydło z motowidła (Adalb. Szydło, 9)* [Фр., I, с. 174].

У збірці І.Франка виявляємо активне використання ФО, взятих з німецької збірки К. Вандера. Більша частина українських ФО збігається з німецькими лише за значенням. Отже, переважає принцип добору еквівалентних синонімів: *Я сі тебе так бою, як заяць бубна. Блише до нашого нім.: Er hält aus, wie der Hase bei der Trommel, див. Wand. I, 191* [Фр., I, с. 115]; *Не варт фунта клаків. Німець каже: Das ist soviel werth als eine taube Nuss, пор. Wand. V 203 (Werth 12, 45)* [Фр., I, с. 140]; *Виглядає, як з хреста знятий. Пор. нім. Er sieht aus als hätte er drei Tage im Crabe gelegen. Wand. I, 197 (Aussehen 24, 25, 26)* [Фр., I, с. 158]; *Великий крик за малий пшик (Наг.) Пор. Viel Geschrei und viel Wolle. Wand. I, Geschvei 20* [Фр., II, с. 310]. Іноді ці ФО мають також тотожний компонентний склад і структуру: *З болота го витиє. Пор. нім. Einen aus dem Dreck ziehen. Wand I. 688 (Dreck 110)* [Фр., I, с. 105]; *Блудьит, як вівці без пастуха. Пор. нім. Es sind Schafe ohne Hirten. Wand, IV, 69* [Фр., I, с. 198].

Треба зауважити, що осторонь не залишилися й інші мови. Виявляємо словникові статті, в яких українські зіставляються з ФО низки мов індоєвропейської сім'ї. І.Я. Франко до українських ФО добирає або абсолютні синоніми, або синоніми-еквіваленти, або варіантні ФО з незначними відмінностями в лексичному складі чи за конструкцією: *Ні богу, ні людьом. Пор. старохорв. Ни богу ни лудемъ не вам, не угодить (Гильф. 1761)* [Фр., I, с. 83]; *Ні богу свѣчка, ні дїдькови огарок. У Чехів навпаки I Bohu svicku i certu oharek (CeIar. 286)* [Фр., I, с. 83]; *Взьив го твердо в руки. У Словаків Vzal ho na tvrdo (Zatur. VIII, 833)* [Фр., I, с. 155]; *Іди до сто бісів! Пор. лат. Ad inferos proficisci* [Фр., I, с. 58]; *Вилапав го на горячїм учинку. Пор. лат. правний термін Capere in flagranti* [Фр., I, с. 174]; *І слїду не стало (Тереб.) Пор. Латинське: Nec Locus, ubi Troia fuit* [Фр., III, с. 115]. Іноді І.Я. Франко в одній словниковій статті зіставляє ФО різних мов: *Змишув го рівно з болотом. І у Поляків: Z blotem zmięszac kogo значить те саме, див. Adalb. Bloto 17; У Словаків: Bloto hadže po nom (Zatur. V, 466), знач. говорить про нього погані річі, лає його; пор. нім. Einen mit Dreck beschütten, Wand I. 688 (Dreck 116)* [Фр., I, с. 105]; *Не варт за зломаний феник. Жиди кажуть: Es ist wert als Rettich mit Essig, див. Wand. V, 204 (Werth); у Поляків I złamanij babki nie wart (Adalb. Wart, 3, 13, 19)* [Фр., I, с. 139]; *То це вилами на воді писано. По грец. Χαλ υδατος γραφελν, лат. In vento et aqua s*

cvibere. E. Kot. 321 [Фр., I, с. 174].

На думку І.Я. Франка, чимало ФО завдяки перекладу переходить з однієї мови в іншу й адаптується в ній. Принагідно згадати слова В.М. Мокієнка, що “будь-яке слово, будь-який зворот, запозичений з іншої мови, вливаючись у нове середовище, так чи інакше пристосовується до нього і в результаті “націо-налізується”. Навіть тоді, коли цьому зашкоджує, скажімо, незрозумілість буквального смислу або інша система письма” [3]. Як зауважує І.Я. Франко, “інтернаціональний елемент” відіграє неабияку роль у формуванні фразео-логічного матеріалу.

Таким чином, О.П. Павловський, М.В. Закревський та І.Я. Франко вперше в словникових статтях на практиці подали порівняльно-зіставну характеристику українських та ФО інших індоєвропейських мов, поклавши початок створенню перекладних фразеологічних словників. При доборі до українських ФО відповідників з польської мови найчастотнішим є принцип перекладу, при якому ФО мають тотожний лексичний склад, синтаксичну структуру та значення. При перекладі російською та німецькою мовами переважає добір еквівалентів-синонімів. Отже, у ХІХ – на поч. ХХ ст. в історії української фразеографії було започатковано новий аспект їх вивчення.

Література

1. Тут і далі приклади подаються за виданнями: Павл. - Павловський О.П. Фразы, пословицы и приговорки Малороссійскія // Грамматика малороссійскаго наречія. - СПб, 1818. - С. 78-86; Закр. - Закревський М.В. Малороссійскія пословицы, поговорки и загадки и Галицкія приповідки // Старосвітській бандуриста. - М., 1860. - Кн. II. - С. 139-230; Фр. - Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. - Т. 1-3. - Львів: Наук. т-во ім. Шевченка, 1901-1910; УР і РУФС - Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. - К.: Радянська школа, 1971. - 477 с.
2. Гончаренко В.Г., Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Латинська фразеологія в адресній українській мові: Учебний посібник. - Харків, 1982. - С. 74.
3. Мокиенко В.М. Образы русской речи: историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии / ЛГУ им. А.А. Жданова. - Л.: Изд-во Лен-го ун-та, 1986. - С. 8.
4. Чурак М. Темпоральные фразеологизмы в материалах для “Белорусско-польского фразеологического словаря” // Фразеологизм и его лексикографическая разработка. - Минск: Наука и техника, 1987. - С. 132.